Turkish Studies Social Sciences

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 1447-1458
DOI: 10.29228/TurkishStudies.23556
ISSN: 2667-5617
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 01.07.2019

✓ Accepted/Kabul: 10.08.2019

✍ Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (22.07.2019)-Referee 2 (25.07.2019)

This article was checked by iThenticate.

MEDENİYET ÜZERİNE POLİTİK BİR OKUMA

Abdullah EROL*

ÖZ

Yazılı tarihten itibaren insanlığın çeşitli medeniyetler kurduğu bilgisinin varlığı bir gerçektir. Medeniyetlerin karşılaştırılması çeşitli ölçekler üzerinden yapılagelmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren medeniyetlerin telakkisi, ontolojisi ve değerlendirilmesi farklı bir sistematik ölçeklendirme kullanılarak yapılmıştır. Yani daha önceki sınıflandırmalar “iyi” ve “kötü” üzerinden geliştirilirken Aydınlanma Dönemi sonrasında “ilerici”, “gelişmiş”, “geri kalmış”, “barbar” gibi tanımlamalar üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Böylece, medeniyetlerin nasıl bir diyalektik içinde geliştiği; evrimci ve ilerlemeci ölçek kullanılarak; “güç” ve “zenginlik” açısından okumalar en yaygın analiz yöntemi haline gelmiştir. Bu yöntem üzerinden yapılan her analiz aynı zamanda politik bir dışa vurum, politik bir tasavvur ve politik bir tasarım olarak da görünürlük kazanmaktadır. Politik sistemin değerliliği aynı zamanda hangi yöntem, hangi medeniyet epistemiyi üzerinden inşa olunduğu ile bağlantılı bir husus haline gelmiştir. Hangi medeniyetin daha değerli olduğu buyurgan okumalar ile yukarıdan aşağıya önemli bir itibar skalası oluşturmaktadır. Oysa medeniyeti bizatihi değerli kılan husus medeniyetin ontolojisiidir. Bu nedenle medeniyetin varlığını dayandırdığı ide ya da ilkelerin aynı zamanda medeniyeti değerli kılan bir ölçek de oluşturduğunu söylemek mümkündür. Böylece “ileri” veya “iyi” bir medeniyet hangi verilere karşılık gelir? “İlerlemiş”, “Gerikalmış” veya “İyi”, “kötü” ne demek? gibi sorular aslında etik bir probleme karşılık gelir. Bu çalışmada özellikle medeniyet probleminin nasıl tartışılması gerektiği ile ilgili yorumlar; “ileri”, “geri”, “iyi”, “kötü” kavramları etrafında ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlericilik, Barbar, Konfor, Ahlak, Medeniyet, Hedonizm.

* Dr.Öğr.Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: aerolh30@gmail.com

A POLITICAL READING ON CIVILIZATION

ABSTRACT

It is a fact that humanity has established various civilizations since written history. The comparison of civilizations has been made on various scales. From the 17th century onwards, the conception, ontology and evaluation of civilizations were carried out using a different systematic scaling. In other words, while the previous classifications were developed on the basis of “good” and “bad” after the Enlightenment Period, “progressive”, “advanced”, “underdeveloped” and “barbarian” definitions started. Thus, how the civilizations developed in a dialectic; using evolutionary and progressive scales; In terms of “power” and “wealth” readings have become the most common method of analysis. Each analysis made through this method also becomes visible as a political expression, a political imagination and a political design. The credibility of the political system has also become an issue connected with which method and which civilization epistemology is built. Which civilization is more valuable constitutes an important scale of reputation with prescriptive readings. However, what makes civilization valuable is the ontology of civilization. But what makes civilization valuable is the ontology of civilization. Therefore, it is possible to say that the ideals or principles on which civilization is based constitute a scale that makes civilization valuable. So, what data does “advanced” or “good civilization” correspond to? What do “advanced” and “underdeveloped” or “good” and “bad” mean? questions such as actually correspond to an ethical problem. In this study, especially comments on how to discuss civilization problem; “Forward”, “back”, “good” and “bad” concepts are tried to be evaluated.

STRUCTURED ABSTRACT

The main problem of this study was systematically based on different evaluations of the concept of civilization from a certain period. The comparison of civilizations has been made on various scales. From the 17th century onwards, the evaluation of civilizations was carried out using a different systematic scaling. In other words, while the previous classifications were developed on the basis of “good” and “bad” enlightened, after the Enlightenment Period, “progressive”, “advanced”, “backward” and “barbarian” definitions were made. Thus, how the civilizations developed in a dialectic; using evolutionary and progressive scales; In terms of “power” and “wealth” readings have become the most common method of analysis.

After the Enlightenment, in terms of moral principles, the phenomenon of “good” and “bad” residue has become a simple discussion of an empirical and rational expression. In terms of methodology, a hedonist attitude could in some cases be seen as the prerogative of practical atheism, when the “good” and “bad” were dealt with separately from the divine.

I intend to develop this study based on four concepts. These concepts; hedonism, comfort, practical atheism and agency. These four

concepts were chosen as key concepts in understanding and analyzing the main problems of this study.

Civilization formed by Western society; various epistemic, ontological and symbolic values can be described and illustrated. The arguments developed especially from the intellectual accumulation of the ancient Greek civilization were synthesized with the “hedonist” practices of Ancient Rome and became a reference to the social designs of Western civilization.

One ground is the intellectual legacy of Ancient Greece and the other is the Renaissance, Reform and Enlightenment traditions, which are based on the “hedonist” culture of Ancient Rome; The most popular presenters of contemporary Western civilization.

After the Enlightenment, in terms of moral principles, the phenomenon of “good” and “bad” has ceased to be a discussion of theodicy but to a simple discussion of an “empirical” and “rational” expression. In terms of methodology, a hedonist attitude could in some cases be seen as the prerogative of practical atheism, when the “good” and “bad” were dealt with separately from the divine.

In this context, practical atheism is one of the criteria that the West takes as its basis in the formation of its society and in its attempt to create a common culture throughout the world. Practical atheism is also known as pragmatic atheism or apathism. Persons live as if there is no god and explain nature events without resorting to divine agency factors. The existence of God or Gods is not rejected, but is described as unnecessary or useless. According to this view, the god does not constitute a goal for life, nor does it include an agency in daily life. Practical atheism can take many forms. These include symptoms such as the fact that religious, divine is not seen as a motivating tool in developing behavior in everyday life, active exclusion of God and religious problems in intellectual studies and practical action, indifference to the divine or religious, and indifference to the concept of God.

Western civilization has developed a progressive model with this synthesizer design based on human comfort; The main objective of the society was to reach a “prosperous” level. A higher, more comfortable life has been included in the basic policies that all communities aim to achieve. Happiness is associated with “pleasure” ontologically; technology is used as a tool to produce more comfortable, more powerful. Therefore, instead of producing good morality, technology has been seen as a means of developing “pleasure”. This has both developed “conformism” that teaches obedience to those who want comfort, and has also taught them to “preventive strike” methods for any threat or intuition that would endanger comfort. In fact, this method has been applied in ancient societies. In fact, the order of the killing of the babies which Pharaoh perceives as a danger in the religious texts contains a complete “preventive stroke” method. This perception of civilization is mostly based on a legalized but immoral perception. The epistemology and hedonist ontology built on today's Western civilization is no more than just a civilization of comfort. The target of this civilization for societies has been a slogan of “more advanced, more prosperous society”. This demand requested for the

whole earth sphere; it has evolved into exploiting societies that live in very difficult conditions and face hunger in practice. What the West calls hedef prosperity modern for Western societies has failed to go beyond being “exploitation, assimilation pratik in practice for the majority of Eastern societies.

In modern times, systematically visible beings are a civilization that lacks compassion and sharing; he tried to institutionalize and legitimize a pleasure and a cruel race. How the societies have the idea of civilization is included in the basic problematic of this study. For this reason, the problematics of societies evolving into a comfort-forming civilization aimed at the advanced technology of the West, or to a moral civilization involving compassion and sharing; In addition to the fact that there can be no answer with many principles written with the slogan, an “eschatological” expectation that has not been turned into practice is not a complete answer.

Keywords: Progressivism, Barbarian, Comfort, Morality, Civilization, Hedonism

I. Giriş

Medeniyet ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı Aydınlanma Dönemi sonrası kuramlar; hem medeniyetler arasında “ilkel”, “geri kalmış”, “gelişmiş” gibi derecelendirmeler yaptılar hem de oluşturdukları kuramlar vasıtasıyla yer yer bazı medeniyet pratiklerini itibarsızlaştırmaya çalıştılar. Aydınlanma Dönemi ve sonrasında evrimci yaklaşım sosyal bilimlerde büyük oranda etkili olmaya başladı. Özellikle 17. yüzyılda medeniyetlerin nasıl ortaya çıktığı ve “ileri” medeniyetin neye karşılık geldiğine yönelik çalışmalar daha da hızlandı. Montesquieu Batı toplumları ve diğer toplumlarının farklılıklarını coğrafya, iklim gibi koşullara bağlı olarak dile getirirken aynı zamanda yukardan aşağı bir değerler skalası da oluşturur (Armağan,1998, s.91). Bu değerler skalasının en yukarısında kıta Avrupası ve Anglo-Sakson ülkeler alırken diğer coğrafyalarda yer alanlar skalanın en aşağısında yer almıştır. Aynı şekilde 18. yüzyılda Friedrich Hegel de diyalektik tarih anlayışında determinist, lineer ve evrimci bir medeniyet gelişimi ortaya koyar. 20. yüzyılda Arnold Toynbee gibi bazı düşünürler de medeniyet kavramının fenomenolojisi üzerinde durarak toplumu biyolojik organizmaya benzettiler. Bununla beraber, Aydınlanma Dönemi sonrası sosyal kuramcılarının önemli bir kısmı da; Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim gibi düşünürler, evrimci, ilerlemeci model üzerinden toplumların gelişimini tasvir ettiler (Akça,2015,s.61). Bu tasvirlerde yabaniyet, barbarlık ve ilkelik gibi kavramlar Batı medeniyeti dışında kalan entiteleri tanımlamak için kullanıldı. Derin bir analizle böyle bir kullanımın itibarsızlaştırma içerdiğini keşfetmek mümkündür. Bu anlamda, Aydınlanma Dönemi sonrası medeniyet ve medeni olma durumu ve diğer sınıflandırmalar bir toplumu analiz etmek için değil daha çok “pejoratif” bir değerlendirme ve derecelendirme aracı olarak kullanıldı.

Medeniyet kavramının bu şekilde kullanılması, sadece ayırt edici değil aynı zamanda itibarsızlaştırıcı, antagonistik bir misyona bürünmesi muhalif düşünürlerin politik apolojiler geliştirmesine yol açmıştır. Sosyal kuramlar üzerinden geliştirilen medeniyet anlayışı Osmanlı ve sonrası Cumhuriyet döneminde de yankı bulmuştur. Bu dönem yazarlar antagonistik misyona karşı bir refleks geliştirmiş ya da bu “gücün” etkisinde kalmıştır. İstiklâl Marşı yazarı Mehmet Akif Ersoy’un medeniyeti “tek dişi kalmış canavar”a benzetmesi önemli bir savunu iken yine Cumhuriyet dönemi şairlerinden Melih Cevdet Anday “medeniyet” adlı şiirinde Batı medeniyetinin zenginliğine, gücüne olan hayranlığı dikkat çeker(Anday.1995,74). Cemil Meriç ise güçlü görülen Batı Kültürünün Doğu Kültürüne göre sığ olduğu fikrini ileri sürerek (Büyükbaş-Kurtbaş, 2016,s.19) medeniyeti etik bir çerçeve içinde değerlendirerek Batı toplumunda oluşturulan hiyerarşik medeniyet tartışmasına devam etmiş. Alija Ali İzetbegovic ise İslam medeniyet tahayyülünde Batı ve Doğu arasında bir yer

belirlerken benzer bir yaklaşım geliştirir. Ona göre “ruh” referanslı, “madde” referanslı ve “ruh ve maddenin birliği” referanslı üç tane medeniyet pratiği ya da görüşü var. İslam “madde ve ruhun” birliği esasında bir medeniyet oluşturur (Sevimli,2017: 686). İsmet Özel ise “Üç Mesele” adlı çalışmasında medeniyeti değerler değil bizatihi ontolojisi açısından ele alır ve değerlendirir (Özel,2013,s.27-28).

17.yüzyıldan itibaren medeniyet kavramına hiyerarşik bir anlam yüklenmesi Doğu toplum düşünürlerinin de refleksif düşünce geliştirmesine yol açmıştır. Medeniyet kavramının bir toplumu diğer toplum karşısında derecelendirmesi konusunda yeni bir anlam ve misyon kazanması pejoratif tutumların çoğalmasına ve farklılıkların bir sosyal hiyerarşi üzerinden derecelendirilmesine yol açmıştır.

Hâlbuki daha 14. yüzyılda İbni Haldun lineer, ilerlemeci medeniyet anlayışı yerine çevrimsel bir medeniyet anlayışını ileri sürmüştü; medeniyetlerin derecelendirme yerine medeniyetlerin fenomenolojisi ile ilgilenmişti (Albayrak, 2010,s.9-10). Bu bağlamda, İbni Haldun bedevi ve hazari ayrımı pejoratif bir ayırım yapmak için kullanmamış daha çok kırsal toplumlar, kentli toplumlar gibi olguları anlamaya çalışmıştır.

Modern dünyada, “medeniyet” toplumsal işleyişi anlamaktan çok bir derecelendirme ve itibarsızlaştırma aygıtı görevini yüklenmiştir. Aslında tarihsel süreçte medeniyetlerin farklı miraslar bıraktıkları bir gerçektir. Bu medeniyetleri birbirinden ayıran çeşitli özelliklerden bahsetmek de mümkündür. Bu farklılıkları belli bir ölçek üzerinden itibarsızlaştırma ya da en aşkın değer olarak sunmak Aydınlanma Dönemi sonrası sistematik olarak ortaya konulan paralojik bir durumdur. Bu çalışmada amacımız ne medeniyet kavramını ne de çeşitli medeniyet pratiklerini tartışmak değil, daha çok Batı medeniyetinin küresel bir kültür olarak bütün yer kürede baskın olmasının İslam dünyası üzerindeki etkisi ve Müslüman toplumların nasıl bir medeniyet telakkisine sahip olduğunu ya da olması gerektiğini tartışmaya açmaktır. Yani tartışmamız “ilkel” “ilerlemiş” kavramları üzerinden okunan materyalist, “konfor” merkezli bir medeniyet ile “iyi” ve “kötü” üzerinde tanımlanan bir ahlak medeniyet telakkisine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Yapacağımız bu ayırım hiyerarşik ve pejoratif bir ayırım değil daha çok konfor ve ahlak medeniyetini tanımaya yönelik bir akademik istektir.

Bu çalışmayı dört kavramı esas alarak geliştirmeyi amaçlamaktayım. Bu kavramlar; hedonizm, konfor, pratik ateizm ve eylemlilik (agency)dir. Bu dört kavram, bu çalışmanın temel problemlerini anlamada ve analiz etmede anahtar kavramlar olarak seçildi.

II. Aydınlanma Döneminden Modernliğe

Medeniyet ile ilgili tasnifler Aydınlanma dönemi ile beraber önemli bir ivme kazanmıştır¹. Aydınlanma sonrası düşünürlerin sosyal kuramlarla toplumsal mühendislik çabaları medeniyet ile ilgili tasvirleri artırmış ve son iki yüzyıl içinde ise kötüyü bir dil üzerinden medeniyet eleştirileri yapılmış ve yeni toplumların inşasına ve değer ihdasına soyunulmuştur. Batı düşünürlerinin medeniyetleri değerlendirmesi, sınıflandırılması, derecelendirilmesi ve muteber bir ölçek olarak ekseriyetle Batı medeniyetinin çıktılarının kullanılması; Batı medeniyetini her zaman hiyerarşinin en yukarisına taşımıştır.

Bir ayağı Antik Yunan’ın düşünsel mirasına diğer ayağı ise Antik Roma’nın daha çok oluşturduğu “hedonist” kültürüne konuşlanan Rönesans, Reform ve Aydınlanma gelenekleri; günümüz Batı medeniyetinde en gözde takdimcisi olan modernleşmeci kuramlarının temel hazırlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ Aslında Aydınlanma Dönemi olarak tasvir edilen yüzyıllarda tek homojen bir aydınlanmacı hareketin olmadığı; Alman Aydınlanması, Amerikan Aydınlanması, Kıta Avrupası Aydınlanması, İskoç Aydınlanması ve Fransız Aydınlanması gibi deneyimlerin olduğunu söylemek mümkündür. (Çiğdem, 1997, s. 23)

Hedonizm & Konfor

Hedonist kültür, "zevk" anlamına gelen Antik-Yunancadan gelen eudaimon / hēdonē sözcüğünden türetilmiştir. Aslında eudaimonia kavramı etimolojik olarak "eu" iyi, "daimon" ilahi ya da yarı ilahi varlık anlamına gelen iki kelimenin birleşiminden türetilmiştir. Yani mutluluk daha çok bedensel olmaktan çok ruhsal bir "mutmainlik" halidir. Bu kavram daha sonraki dönemlerde "seküler" bir kavram olan "haz" anlamına karşılık olarak kullanmıştır (Alipour, Pedram, Abedi&Rostami, 2012, s.660). Modern zamanlarda bir "izm" olarak yani "doktrinleşmiş", "karakterleşmiş" olarak Hedonizm genellikle bir değer oluşturan bir teori içerir. Haz ve acının insan yaşamında öz değer oluşturan iki belirleyici olduğu savı; etik temelli bir ontolojik arayış da geliştirmiştir. Bu iki değer aynı zamanda zevk ve acının ne olduğu gibi geniş bir tartışma alanı üzerine ilerlemiştir. Medeniyet telakkisi, keyfi en üst düzeye çıkarmak ve acıyı en aza indirmek olan bu anlayış; önce Sokrates daha sonra, Platon, Aristoteles gibi düşünürler tarafından ele alınmıştır. Antik Yunan ahlak teorileri daha çok iyi yaşam hakkında olan teorilerdir. Böyle bir yaklaşım Sokrates'in Gorgias'a "Mutlu olmak için nasıl yaşarız? sorusu ile başlar (Striker,1987,s.183). Sokrates'ten sonra Yunan filozofları mutluluğu ya da iyi yaşamayı arzusunun bir nesnesi olduğunu varsaydılar. Platon da, insanın nihai ereğini "mutluluk (eudaimonia)" olarak görmüştür. Ona göre insanı mutlu kılacak olan şey ise iyiliktir. Aristoteles ise Nikomakhos'a Etik'inde "her şeyin arzuladığı şey"i "iyi" olarak tanımlar, her şeyin bir ereği olduğunu ve bu ereğin de aslında "iyilik" olduğunu söyler. "Mutluluk yalnızca kendisi için amaçlanan tek şeydir". Aristoteles, eudaimonia en yüksek iyi olarak görür. Dolayısıyla her yapılan harekette ve tercihte amaç iyiye ulaşmaktır (Kraut, 2015,s.20). Bu bakımdan, Aristoteles "iyi"yi arzuların asıl ereği olarak görmesi aynı semantik içinde olmazsa da hedonist düşünce için formülleştiren bir rol üstlenmiştir. Hedonistlik düşünceler, tarih içinde homojen olmamakla beraber; kavram "mutmain olma" ile "haz alma" halleri arasında bir anlam dönüşümü yaşamıştır.

Bu bağlamda hedonizm az ya da çok benzer cümlelerle fakat ayrı semantikler içinde düşünmek mümkündür. Bununla beraber günümüzde hedonizm daha çok "haz" ağırlıklı bir anlam içermektedir. "Her türlü kaçınma ve tercihlerimizin kaynağında hazlar yatar" cümlesi Epikür'e ait olmakla beraber hedonist anlayışları önemli oranda mottolaşmış bir karşılığıdır. Hedonizm'de "haz bizatihi iyidir". Burada iyilik "bir kişi için" iyi olmasından çok "şeyin" yani hazın kendiliğinden iyi olması söz konusudur. "iyi" kavramı bu nedenle Hedonizm'de sahici (intrinsic) bir değer olup araçsal (instrumental) bir değer içermez.

Hedonizm, "iyi" olanı "mutluluk", "haz" ile ilişkilendirirken; kişiler için öngördüğü "iyi"; haz, konfordur. Konfor, bu nedenle hazzı artırır. Bu bağlamda konforlu toplum; "iyiliği" gelişmiş toplumdur. Konfor, mutluluğu ve rahatı olanca gücüyle pratikleştirir. Teknolojinin daha iyiyi ararken daha konforu araması böyle bir epistemin önemli oranda dışavurumudur (Hancock - Pepe - Murphy 2005,s.8).

Batı'nın hedonist kültürü içinde gelgitler yaşayan bir yazar romanında kahramanlardan birine söylediği "Konfor, medeniyetimizin bize verebileceği tek şey" (Wilde, 2015,s.14) sözü; aynı zamanda Batı medeniyetinin kendi içinde anlamlı bir eleştirisidir. Yine bir başka yazar "The Ugly Civilization" adlı yapıtında "Her şeyden önce, bu medeniyet, ikna edici ikiyüzlülüğü nedeniyle çirkindir", der. Aynı yazar ayrıca medeniyetin "bir elle konfor verirken diğeriyle eliyle de rahatsızlık oluşturduğunu" da vurgular (Borsodi,1929,-).

Hedonizmde temel olarak "haz iyidir" formülü aynı zamanda iyi olan nedir tartışmalarını da doğurmuştur. "İyi" ilkesini kim ihdas eder? İnsan için "iyi" ve "kötü" nedir? gibi sorular etik felsefesinin başlıca problemleridir.

Antik Yunandan gelen "haz bizatihi iyidir" tanımlaması ayrıca "iyi" ve "kötü" kavramlarını akılla ilişkilendiren bir geleneğin varlığını da bize hatırlatmaktadır. Söz konusu gelenek Aydınlanma ile birlikte güçlü bir şekilde formüle edilmiştir. Nitekim Immanuel Kant, akıl ile ilgili tartışmalarında,

kendi ahlak kuramını geliştirmiş ve “iyi” “kötü” dikotomisinin ontolojisini akla havale etmiştir. Kant, bir kişinin hiçbir Tanrısal bağlantı geliştirmeden de ahlaklı olabileceğini düşünerek, deist bir ahlak geliştirir (Wood, 2011,s.328).

Aydınlanma düşünürlerinden Kant, “iyi” ve “kötü” olgusunu ihdas edenin akıl olduğunu düşünürken yeni bir tartışma alanı geliştirmiştir. Hedonist gelenek iyi ve kötü kavramlarını sadece haz ile ilişkilendirerek; dıştan verilmiş olarak değil ama insanda var olan bir entite olarak tasvir eder. Kant, hedonistlerin bu yöntemini yüzyıllar sonra iyi ve kötü kavramlarını akla çıkan bir yol olarak betimler. Kant, Hedonist düşünceyle, etğin oluşmasında tanrısal olanın dışarda bırakarak, benzer bir yöntem kullanmakla beraber, hedonistlerden farklı olarak afakî bir kuram oluşturmaya çalışmıştır. Hedonistler “hazların” iyi ve kötüyü inşa ettiğini düşünürken ortaya koydukları ampirist tutumları, Kantı sentetik apriori bir usul üzerinden yeniden ele almış ve ahlakı “ortak” aklın bir ürünü olarak görmüştür.

Aydınlanma sonrası, ahlak ilkeleri açısından “iyi” ve “kötü” olgusu, artık teodise tartışması olmaktan çıkarak bir “ampirik” ve “rasyonel” bir dışa vurum ile ilgili basit tartışmaya dönüşmüştür. “İyi” ve “kötü” olanın Tanrısal olandan ayrı ele alınması, metod açısından, hedonist bir tutumun bazı durumlarda pratik ateizme ircası olarak da görülebilirdi.

Pratik Ateizm & Eylemlilik (Agency)

Bu çerçevede Batı, toplumunun şekillenmesinde ve bütün yer kürede ortak bir kültür oluşturması girişiminde temel aldığı kriterlerden biri “pratik ateizmdir”. Pratik ateizm, pragmatik ateizm ya da apatizm olarak da bilinir. Kişiler, hiçbir tanrı yokmuş gibi yaşar ve tabiat olaylarını ilahi eyleycilik (agency) faktörlere başvurmadan açıklarlar. Tanrı ya da Tanrıların varlığı reddedilmemekle birlikte, gereksiz veya yararsız olarak tanımlanır. Tanrıların bu görüşe göre, yaşam için bir erek oluşturmadığı gibi gündelik yaşamda da bir agency / eylemlilik (Girardi,2005,s.377) içermezler. Pratik ateizm çeşitli biçimlerde olabilir. Bunlar, günlük yaşam dilimlerinde davranış geliştirirken hiçbir şekilde dinsel, tanrısal olanın motive edici bir araç olarak görülmemesi, Tanrı ve dini sorunların, entelektüel çalışmalarda ve pratik eylemde aktif şekilde dışlanması, Tanrısal veya dinsel olana kayıtsızlık, ilgisizlik ve Tanrı kavramına ilişkin şüursuzluk gibi belirtiler içermektedir.

Bu yapma, düşünme, niyet etme gibi fiiller aslında aynı zamanda pratik ateizmin “agency”liğini bize resmediyor. “Agency” kavramı medeniyet olgusunu analiz etmede karşımıza önemli bir deşifre edici olarak çıkmaktadır. Agency kavramı Türkçe’ye “eyleycilik”, “eylemlilik” diye tercüme edilmektedir². 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerin başında, sosyolog Anthony Giddens tarafından, Pierre Bourdieu gibi düşünürlerle birlikte, popüler kılınan agency; insan eylemlerinin diyalektik olarak sosyal yapıdaki çeşitliliğini mukayese ile ilgilenir (Ahearn, 2000, s.12).

Eylemlilik kavramı birçok disiplinde kullanılmakta ve sosyal olguların analizinde önemli bir referans teşkil etmektedir. Bu kavram; ekonomi, antropoloji, psikoloji, sosyal sibernetik gibi alanlarda kullanılmaktadır. İlahi eyleycilik (divine agency), ahlaki eyleycilik (moral agency), kişisel eyleycilik (personel agency), insani eyleycilik (human agency) gibi birçok türev ve karşılık geliştirilmiş olan bu kavram (Panda ve Leepsa, 2017,s. 75) genel olarak; failin fiili tercih etmesindeki kapasiteyi ifade eder (Ahearn, a.g.e, s.12). Eylemlilik, eylem ile prensip arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Agency, niyet, tutum, hareket gibi bütün içsel ve dışsal vurguların kapasitesini içerir (Etelapelto, Vahasantanen, Hokka &Paloniemi, 2013, s.49).

Modern zamanlarda Max Weber’in agency kavramını İnsan eylemlerini hayvan eylemlerinden ayırıcı bir araç olarak kullanır. Max Weber başlangıçta eylemlerin, insan rasyonelitesinin birtakım özelliklerini içeren bilinç, düşünce, niyet, erek ve muhakeme etme gibi esaslar üzerinden insan eyleminin hayvan eyleminden farklılaştığını ifade eder. Weber, her ne kadar insan eylemliliklerini

² Çalışmanın geri kalan kısmında “eylemlilik” kelimesi kullanılacaktır.

rasyonel ve irrasyonel olarak tasnif etse de, insan eyleminin bilinçli olarak yapılan tercihler tarafından dikte edildiğini ayrıca belirtir (Weber, 2004, s.101-102).

Durkheim ise insan eylemi, bireyler üzerinde var olan ve dayatılan toplumsal yapının eyleme, sosyal ve kültürel bir düzenlilik kattığını düşünür. Durkheim, intihar üzerindeki çalışmalarında bir toplumda var olan değerlerin, inançların ve normların oluşturduğu kültün insan eylemi üzerindeki etkisini araştırır (Tatlıoğlu, 2012, s.137). Durkheim'in ve Weber'in eylemin oluşmasında eylemlilik gerçekleştiren olguların farklılığına başka düşünürlerde de rastlamak mümkündür. Aslında, belli bir felsefe geleneğinde eylemlilik, bireysel davranışların ortaya çıkardığı bir işlev değil daha çok kolektif bir işlev olarak da görülmektedir. Hegel'in "Geist Fenemolojisi"nde yer alan "geist" ile Marx'ın Das Kapital'inde yer alan "evrensel sınıf"; idealist ve materyalist iki farklı "eylemlilik"e karşılık gelmektedir (Karlsson- Månson, 2017, s.108). Sigmund Freud, zihinsel hayatı id, ego ve süperego üzerinden üç eylemlilik ayırır (Lapsley - Stey, 2011, s.1).

Divine Agency kavramından yola çıkıldığında eylemin oluşmasında yer alan muharrik unsurların ilahi olduğu görülebilir (Worthing, 2009, s.4). Bu durum moral agency kavramı için de söylenebilir (Parthemore ve Whitby, 2013, s.2). İdeolojilerin ve diğer sosyal kuramlarında birer eylemlilik; eylem geliştirme alanı göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda, eylemlilik bir kişinin eylemlerini kontrol etme ve dış dünyadaki olayları kontrol etme kabiliyetini ifade eder. Kişinin uyanık olduğu müddetçe vücudun yürümek, konuşmak ve diğer gönüllü eylemleri kontrol etmesi oranınca bir eylemliliğin varlığından, kontrolden söz edilebilir. Ayrıca, bu olayları kontrol ettiğimizi de hissediyoruz ve biliriz: aynı zamanda eylemlilik gerçeğine eşlik edebilmek için bir "eylemlilik hissi"ne de sahibiz. Tabi burada eylemlilik kavramı tamamen "hür irade" anlamına gelmemektedir. Daha çok irade beyanındaki karmaşık ilişkilerin yer aldığı kapasiteyi ifade etmektedir. Bu anlamda kolektif ya da kişisel eylemlilikten bahsetmek mümkündür. İdeolojilere, dinlere, kişilere ait eylemliliklerden bahsetmek mümkündür.

III. İki Medeniyet Tasavvuru

Antik Yunan'da "mutluluk" üzerine olan bu tartışmalar; çok daha fazla, determinist, tekçi ve buyurucu bir tarzla yüzyılımıza damgasını vurdu. Küresel ölçekte gittikçe gelişen bu kültür; aynı zamanda bir nevi küresel tanrı ya da tanrıları; buyurgan, determinist bir tasarrufu ön plana çıkarmaktadır. "Batı medeniyetinin temel normlarının, davranış biçimlerinin, kurumlarının ve ekonomi-politik yapı unsurlarının, uluslararası sistemik güçlerin destek ve denetiminde, evrenselleşmesine rağmen batı-dışı medeniyet havzalarını harekete geçiren muharrik güç nedir?" (Davutoğlu, 1991, s.10). Bu muharrik güç, küresel ölçekte etkili olmaya çalışan ve direnç gösterenlerle de çok yönlü saldırılar yapmaktadır.

Arnold Toynbee gibi tarihçiler günümüz medeniyetlerin Batı medeniyeti tarafından imha ve asimile edilme tehdidi altında can çektiğini ifade etmişlerdir. Bununla beraber batı düşünürlerinin önemli bir kısmı doğu medeniyeti ile ilgili analizlerinde "benmerkezci, ilerleme modeline dayalı değişmeyen Doğu yanılsaması" (Davutoğlu, a.g.e., s.2) bir yöntem geliştirmekten kendilerini alıkoymamışlardır. Hungtinton'un "medeniyetler çatışması" tezi, Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezleri bu tür yaklaşımlar içermektedir.

Batı'nın bu nevi bir medeniyet telakkisi Antik Yunan ve Antik Roma'nın mirası üzerine yükselmiş olmakla beraber; özellikle Aydınlanma düşünürleri "mütecannisleştirici" bir yöntem denemişlerdir. Batı'da bu tür teoriler içinde en güçlü olan Modernleşmeci Kuramlar'dır. Bu kuramlar küresel kültürün şekillendirmesi ile bütün toplumların benzeşik birer gelişmişlik göstereceğini determinist evrimci bir metot üzerinden adeta mottolaştırmıştır.

Batı medeniyeti büyük oranda ya birey ya da toplum menfaatlerini merkeze alarak devletin, toplumun ve de bireyin teşekkülünü sağlamaya çalışmıştır. Sosyalistler toplum menfaatini özellikle

iktisat esasında eşitlemeye çalışırken, Liberaller bireyi, topluma ve devlete karşı koruma altına alarak birey merkezli bir toplum, devlet ve kişi tasarımına gitmişlerdir.

Modern epistemolojinin kurucularından Francis Bacon, bilimi güç ilişkisi üzerinden tanımlamış ve bilginin ele geçirilmesi ile doğanın egemenlik altına alınacağına inanmıştır (Bacon, 2012,s.15). Bacon’ın doğaya sahip olma düşüncesi yanında daha sonraları Jeremy Benetham ve James Mill’in öncülüğünü çeken faydacı gelenek toplumsal tasarımlarda etkili olmuştur (Güriz.1963.s.7).

Hem birey hem de toplum merkezli devlet tasarımları; toplumun ya da bireyin mutluluğunu yakalamaya yönelik her türlü “konfor” yeryüzünde göstermeye yönelik bir yarış geliştirmiştir. Bu yarış çoğu zaman “güç” gösterisine dönmüş; doğaya, evrene kimin sahip olduğu konusunda önemli tartışmalar ve savaşlar doğurmuştur. Etik olarak daha çok hedonist bir perspektif üzerinden inşa edilen bu medeniyet algısı; insanın temel amacının “hazları”, memnuniyeti en yükseğe çıkarmak olduğu söylenebilir. Ontolojik bir gereklilik üzerinden de inşa edilen bu yaklaşım aynı zamanda etik bir alanda gelişmiştir. Seküler bir etik alan ve pratik ateist bir kapı aralayan bu yaklaşım; sahiplik içeren, konfora- güce dayanan, faydacı bir toplumun gelişmesinde ön ayak olmuştur.

Bir kültürün, güçlü olması (sanayileşmesi, kentleşmesi) o topluma medeniyet skalasında önemli bir yer verir. Dolayısıyla kentlerin ne kadar imar edildiği, ne kadar çok sanayileştiği, hatta ne kadar nükleer silaha sahip olduğu gibi hususlar bir medeniyetin ne kadar güçlü olduğunun göstergeleri içinde yer alır.

“İlerlemiş”, “gelişmiş” medeniyetler ile ilgili oluşturulmuş bu kıstaslar, aynı zamanda önemli ölçüde pejoratif bir üslup ta geliştirmiştir. Batı medeniyeti karşımıza bir konfor medeniyeti olarak çıkmaktadır. Bu bağlamda ahlak ya da erdeme dayalı bir medeniyet tasavvuru, pozitivist bir bakış geliştiren bu medeniyet için geçersizdir. Doğu toplumlarında ise genellikle metafizik gerilimlerin yoğun olduğu bir düzlemde medeniyetin neşvü nema bulduğu söylenebilir. Medeniyetlerin tasnifi ile ilgili ölçeği; konfor ve ahlak üzerinden sınıflandırmak mümkün olabilir. Bu bağlamda iki ölçek üzerinden gidecek olursak, hangi toplum “konfor”u hangi toplumun ise “ahlak”ı öncelediği analizini yapmak mümkün olabilir. Böyle bir tasnif bütün yaşanmış zaman ve mekan ortamlarını kapsayacak homojen, determinist tek bir sonuç çıkarmayı amaçlamaktadır. Temel de konfor ve ahlak medeniyeti dediğimiz şeye karşılık gelen teoride ayrımının ne olduğunu belirlemeyi amaçladık.

Bu çerçevede, İslam toplumunu da bu ölçek üzerinden değerlendirmek mümkün olabilir. İslam’ın toplum tasarımı hangi ölçeği önceliyor? İslam toplumunun teori ve pratikte beslendiği eylemlilik nedir ya da ne olmalıdır? soruları önemlidir.

Batı medeniyetini eylemliliğini oluşturan temel dinamikler daha çok Modernleşme kuramından tevarüs eden Küreselleşme olgusu çerçevesinde şekillenmektedir. Bireyleşme, dünyevileşme gibi eylemleri içeren bir eylemliliğe sahip Küreselleşme; toplumlara bilhassa batı toplumlarına konforlu bir medeniyet vaadinde bulunmakta, seküler bir etik, hedonist bir tutum önermektedir.

Bir hareketin iyi olması için sadece hareketin (agent) iyi olması gerekiyor mu? Yoksa hareketin niyet barındırdığı eylemliliğinin de iyi olması mı gerekiyor? Bu tür bir soruda hedonistlerin iyiyi içinde gördükleri eylemlilik; hazzdır.

Batı medeniyetini Aydınlanma’dan itibaren “konfor” ve “seküler etik” üzerinden inşası; dünya topluluklarını aynı oranda bu konfordan yararlandırmadığı gibi birçok sömürge de oluşturmuştur. Özellikle 20. yüzyıl ölüm çağı olarak görülmüş ve bunu konuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 2006 yılında yapılan bir çalışmaya göre sadece 20. yüzyıldaki savaş ve çatışmalarda yaklaşık 148,5 milyon civarında insan hayatını kaybetmiştir (Leitenberg,2006,s.9).

Aydınlanma sonrası ortaya konulan sosyal kuramların birçoğunun homojenleştirici projeler içermesi; küresel düzeyde baskı, sömürü, aşağılama gibi politikaların geliştirilmesine yol açmıştır.

Medeniyet ile ilgili yapılan analizlerin çoğunda Batı medeniyeti skalanın en yukarısında yer almış ve diğer topluluklar ya iptidai, ya da bu durumdan kurtulmaya çalışan medeniyetler olarak tanımlanmıştır.

Küreselleşme bütün dünyayı bir fenomen altında toplamaya ve kültürel farklılıkların, küresel kapital güçlerin müsaade ettiği ölçüde yaşamasına imkan vermiştir. Küreselleşme olgusu yaşamın her alanını kapsayacak eylemlilikler kurgulamış; bu nedenle de bu sınırlar dışına çıkan eylemliliklere fazla tahammül göstermemişlerdir.

Batı'nın son kertede evirildiği Küreselleşme, kendi politikaları dışına çıkabilecek her türlü eylemliliği itibarsızlaştırmaya ve kökten kazımaya yönelik bir yöntem geliştirmiştir. Bu bağlamda, Küresel güçler için en eylemlilik içeren din İslam olarak görülmektedir. Küreselleşme politikaların pratik ateizm üzerinden yayıldığı ve güçlendiğini söylemek mümkündür. Oysa İslam'ın din olarak Müslüman topluma sunduğu; yaşamın bütün katmanlarında vücut bulacak eylemlilikler içermektedir. Böyle bir eylemlilik çokluğu Küresel güçlerin toplumda vücut bulması ve hedef oluşturması çok zor olmaktadır.

IV. Sonuç Yerine; Nasıl bir medeniyet?

Batı toplumunun oluşturduğu medeniyet; çeşitli epistemik, ontolojik ve sembolik değerler üzerinden tarif edip resimlemek mümkündür. Özellikle Antik Yunan medeniyetinin düşünsel birikiminden yola çıkarak geliştirilen argümanlar Antik Roma'nın "hazcı" pratikleri ile sentezlenmiş ve Batı medeniyetinin sosyal tasarımlarına referans olmuştur.

Batı medeniyeti, insan konforunu esas alan bu sentezleyici tasarımı ile ilerlemeci bir model geliştirmiş; toplumlara çizilen temel hedef "müreffeh" seviyeye ulaşmak olmuştur. Daha yüksek, konforlu bir yaşam, bütün toplumların ulaşmayı hedeflediği temel politikalar içinde yer almıştır. Mutluluk, ontolojik olarak "haz" ile ilişkilendirilmiş; teknoloji daha rahatı, daha güçlüyü üretmede bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle teknoloji, iyi ahlak üretme yerine, "haz" geliştirme aracı olarak görülmüştür. Bu, hem konforu isteyenlere itaat etmeyi öğretici "konformizm" geliştirmiş hem de konforu tehlikeye sokacak her türlü tehdide ya da böyle bir sezgiye "preemptive strike" / önleyici vuruş yöntemleri geliştirmeyi öğretmiştir. Aslında bu yöntem kadim toplumlarda da uygulanmış gelmiştir. Nitekim dinsel metinlerde yer alan Firavun'un tehlike olarak algıladığı bebeklerin öldürülmesi emri tam bir "önleyici vuruş" yöntem içermektedir. Bu medeniyet algısı daha çok yasallaşmış ama ahlakileşmemiş bir algılayış üzerine yükselmiştir. Günümüz Batı medeniyetinin üzerine inşa ettiği epistemi ve hedonist ontoloji sadece bir konfor medeniyeti olmaktan öteye gitmemiştir. Bu medeniyetin toplumlara belirlediği hedef "daha ileriye" müreffeh bir toplum mottosu olmuştur. Bütün yer küre için istenen bu talep; paylaşma ve merhamet gibi ahlaki ilkeleri ıskalamış ve uygulamada açlıkla karşı karşıya kalan, çok zor şartlarda yaşayan toplumları sömürmeye dönüşmüştür. Batı'nın hedef olarak gösterdiği modernleşmeci yaşam Batı toplumları için "refah" dediği şey Doğu toplumlarının büyük bölümü için pratikte "sömürülme, asimilasyon" olmaktan ileriye gidememiştir.

Modern zamanlarda sistematik olarak görünürlük kazanan entiteler merhamet ve paylaşımdan yoksun bir medeniyet; haz ve acımasız bir yarışı yasallarla kurumsallaştırma ve meşrulaştırmaya çalışmıştır. Toplamların nasıl bir medeniyet telakkisine sahip olduğu bu çalışmanın temel problematiği içinde yer almaktadır. Bu nedenle toplumların Batı'nın ileri teknolojinin hedefleyen konfor oluşturu medeniyete evrilmesi ya da merhamet ve paylaşım içeren bir ahlak medeniyetine evrilmesi problematiğine; sloganlaşarak kaleme alınmış birçok ilke ile cevap bulunamayacağı gerçeği yanında pratiğe dönüşmemiş bir "eskatolojik" bekleyiş de tam bir cevap niteliği taşımamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahearn L.M.(2000), “Agency”, Journal of Linguistic Anthropology, American Anthropological Association 9(1-2):12-15.
- Akça Ü.(2015), “Türk Sosyolojisinde Organizmacı ve Evrimci Akım”, Sosyoloji Konferansları, No: 52 (2015-2) / 57-78
- Albayrak A. (2010), “İbni Haldun’un Medeniyet Tasarımı”, Journal of İslamic Research, 21(1)
- Alipour A., Pedram A., Abedi M. R. ve Rostami Z. (2012), “What is Happiness?” Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business Copy Right, Institute of Interdisciplinary Business Research 660 April 2012 Vol 3, No 12, file:///C:/Users/Samsung/Downloads/What_is_Happiness.pdf
- Anday M.C. (1995), Rahatı Kaçan Ağaç (Toplu Şiirler I), Adam Yayınları, Birinci Basım. Eylül
- Armağan M.(1998), “Hayali Doğu’dan Hayali Batı’ya”, Doğu-Batı Dergisi Düşünce Dergisi, Yıl 1, Sayı 2
- Bacon,F.(2012), Novum Organum, Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler, Çev.: Sema Önal, Say Yayınları
- Borsodi R. (1929) This Ugly Civilization, New York Simon And Schuster 1929
- Büyükbay H. ve Kurtbay İ. (2016), “Cemil Meriç’in Medeniyet Telakkisi”, Doğumun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları
- Çiğdem A. (1997), Aydınlanma Düşüncesi, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul
- Davutoğlu A. (1991), “Medeniyet Ben İdraki”, Divan Dergisi, 1
- Etelapelto A., Vahasantanen K., Hokka P., Paloniemi S. (2013), “What is agency? Conceptualizing professional agency at work”, Educational Research Review 10 45–65
- Girardi, J.(2005), “Çağdaş Ateizm’in Problemleri”, Çeviren: Murtaza Korlaelçi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 0 Cilt: 41
- Hancock P. A., Pepe A. A. ve Murphy L. L.(2005), ”Hedonomics: The Power of Positive and Pleasurable Ergonomics”, Ergonomics in the Design, Vol 3, No I
- <http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/ugly-civilization.pdf>
- <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315682266.ch2>
- Karlsson J.C. ve Månson P. (2017), “Concepts of Work in Marx, Durkheim, and Weber”, Nordic journal of working life studies Volume 7, Number 2, June
- Kraut R. (2015), “Aristotle on well-being”, The Routledge Handbook Of Philosophy Of Well-Being, Online publication date: Temmuz
- Lapsley D. K. ve Stey P.C. (2011), “Id, Ego, and Superego”, University of Notre Dame, Encyclopedia of Human Behavior (2nd Ed.). Elsevier
- Leitenberg M. (2006), Death in Wars and Conflicts in 20 th.Century, Cornell University Peace Study Program, Occassional Paper 29, 3rd ed., August, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20060800_cdsp_occ_leitenberg.pdf
- Maşite SEVİMLİ (2017),“Doğu Ve Batı Arasında İslam” Kitap İncelemesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl 10, Sayı 1, Haziran

-
- Özel İ, (2013), Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma, Tiyo Yayınları
- Panda B. ve Leepsa N. M. (2017), “Agency theory: Review of Theory and Evidence on Problems and Perspectivess”, Indian Journal of Corporate Governance 10(1)
- Parthemore J.ve Whitby’B. (2013), What Makes Any Agent a Moral Agent? International Journal of Machine Consciousness 5(2):105-129 <https://philpapers.org/rec/PARWMA-2>
- Striker G.(1987), Greek Ethics and Moral Theory, The Tanner Lectures on Human Values, Delivered at Stanford University May 14 and 19, https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/s/Striker88.pdf
- Tatlıoğlu K. (2012), “Sosyal bir gerçeklik olarak intihar olgusu: Sosyal psikolojik bir yaklaşım”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz, Cilt:12, Yıl:12, Sayı:2, 12:135-157
- Weber, M. (2004) Sosyoloji Üzerine Yazılar, Max Weber, Çev.: Taha Parla, İletişim Yayınları
- Wilde O, Lord Arthur Savile’s Crime and Other Stories, Black Cat Publising
- Wood A,W. (2011),“Kant’ın Deizmi”, Çeviri: Necmettin Tan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:1
- Worthing M.W.(2009), “Divine action and the problem of miracles”, Christian Perspectives On Science And Technology Iscast Online Journal http://www.iscast.org/journal/articles/Worthing_M_2009-07_Divine_Action_and_Miracles.pdf